

¹ Прыклады выпісаны з выдання: Купала Я. Збор твораў у 7 тамах.— Мінск, 1972—1973, т. 1—3. Далей спасылкі даюцца на гэта выданне ў тэксе (ў дужках указваюцца том і старонка).

² Оссовецкий И. А. Лексика современных русских говоров.— М., 1982, с. 29.

³ Хроленко А. Т. Семантический аспект фольклорного слова.— Курск, 1976, с. 54.

⁴ Гл.: Никольский Н. М. Происхождение и история белорусской свадебной обрядности.— Мінск, 1956; Иванов В. В., Топоров В. Н. К семиотическому анализу мифа и ритуала.— В кн.: Sign, Language, Culture. Paris, 1970.

⁵ Мы выкарыстоўваем гэты тэрмін у трактоўцы, прапанаванай Е. А. Някрасавай.— Гл.: Некрасова Е. А., Бакина М. А. Языковые процессы в современной русской поэзии.— М., 1982, с. 12.

⁶ Уплыў сімвалістаў на творчасць Я. Купалы, услед за І. Я. Навуменкам, мы разумеем «толькі у плане штуршка, імпульса да пошукаў новай, ёмістай мастацкай формы».— Гл.: Навуменка І. Я. Янка Купала.— Мінск, 1980, с. 65.

В. П. ТРАЙКОЎСКАЯ

ЛЕКСІЧНАЯ СТРУКТУРА БЕЛАРУСКАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ НАРОДНАГА ТКАЦТВА

Ткацкая тэрміналогія — гэта традыцыйныя тэхнічныя назвы пэўных прадметаў, іх якасцей і ўласцівасцей, а таксама дзеянняў і тых, хто іх ажыццяўляў. Само народнае ткацтва, як і моўныя дыялекты, характэрызуецца рэгіянальнымі рысамі. У ім, бадай, ці не больш, чым у іншых народных рамёствах, даволі моцна выяўляюцца розныя лакальныя асаблівасці ў прыкладах і прыстасаваннях, іх падборы і выкарыстанні, у спосабах працы, відах канчатковай прадукцыі, малюнку тканін, іх каларыце і г. д. Гэта акалічнасць адлюстроўваецца і ў ткацкай тэрміналогіі, якая тэрытарыяльна некалькі вар'іруецца. Таму, бяспрэчна, варту вывучаць тэрміналогію ткацтва не толькі ў маштабах рэспублікі, вобласці, раёна або якога-небудзь іншага больш або менш значнага рэгіёна, але таксама і на матэрыяле гаворкі абмежаванай мясцовасці, напрыклад, адной вёскі, у якой у свой час шырока займаліся ткацкім рамяством. Такой вёскай з'яўляецца, у прыватнасці, Мікалаеўшчына Стаўбцоўскага раёна — радзіма народнага паэта Беларусі Якуба Коласа. Намі ў гэтай вёсцы і яе бліжэйшым наваколлі збіралася лексіка, звязаная з народным ткацтвам, картатэка якой складае каля тысячы адзінак.

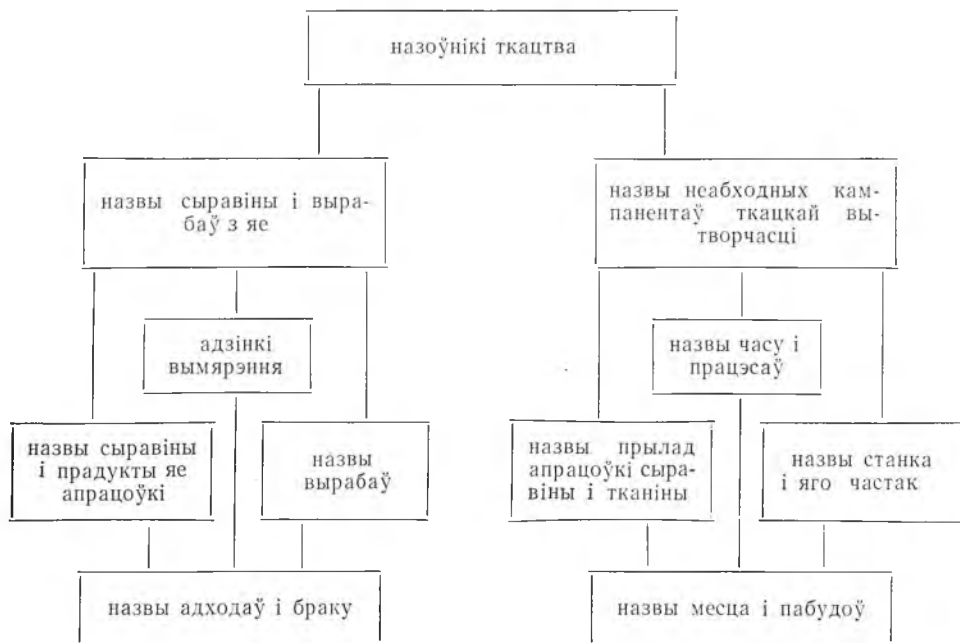
Большасць такіх тэрмінаў складаюць назоўнікі. Словы гэтай часціны мовы ў пераважнасці абазначаюць розныя матэрыяльныя рэчы. Па-першае, выдзяляюцца назвы відаў сыравіны, сродкаў яе апрацоўкі, а таксама ткацкіх вырабаў, а па-другое — усе астатнія назвы, якія непасрэдна звязаны з апрацоўкай сыравіны і падрыхтоўкай вырабаў з яе.

На падставе гэтага ўсю назоўнікавую лексіку можна размежаваць на дзве вялікія групы: 1) назвы ткацкай сыравіны і вырабаў з яе; 2) назвы ўсяго неабходнага для працы з сыравінаю, г. зн. неабходных кампанентаў ткацкай вытворчасці (прылад, месца, пабудоў для апрацоўкі сыравіны, тканіны і г. д.).

У сваю чаргу, гэтыя групы падзяляюцца на больш дробныя падгрупы. Так, у першай групе выдзяляюцца наступныя падгрупы: 1) назвы сыравіны і прадуктаў яе апрацоўкі; 2) назвы гатовых вырабаў; 3) назвы адходаў вытворчасці і браку; 4) назвы адзінак вымярэння сыравіны і вырабаў.

Такім жа чынам словы другой групы распадаюцца на наступныя падгрупы: 1) назвы станка і яго частак; 2) назвы прылад апрацоўкі сыравіны і тканіны; 3) назвы месца, дзе вырошчваюць сыравіну, і пабудоў, дзе яе апрацоўваюць; 4) назвы працэсаў, звязаных з ткацтвам, і часу, які абазначае гэтыя працэсы.

Дыферэнцыяцыю назоўнікаў ткацтва паводле іх прадметнай суаднесенасці можна прадставіць у выглядзе схемы I, якая, дарэчы, мае сіметрычны характар.

Сярод усіх гэтых падгруп вычляняюцца яшчэ драбнейшыя групы слоў, таму што адпаведныя ім прадметы і з'явы дыферэнцыруюцца як па сваіх відах і паходжанню, так і па функцыі, якую яны выконваюць.

Сама сыравіна была жывёльнаю і расліннаю. Прадукты яе апрацоўкі былі рознага паходжання. У адпаведнасці з гэтым у падгрупу «Назвы сыравіны і прадуктаў яе апрацоўкі», з аднаго боку, уключаны назвы сыравіны расліннай (*лён, каноплі, галаўкі, каранькі, даўгунец, кудраш, вяршкі* і інш.) і жывёльнай (*воўна, руно, абноўкі, шэрсць* і інш.), а з другога боку, назвы прадуктаў яе апрацоўкі, якія ўключаюць у сябе назвы фабрычнай прадукцыі, што выкарыстоўваюцца пры тканні ўручную (*баваўніца, белька, шпагата, бель* і інш.), так і назвы рэчываў для апрацоўкі пражы і тканіны (*пёпел, луг, хлорка, шліхта, крухмал, красіцель, фарба* і інш.).

Для розных прадуктаў ткацкай вытворчасці выкарыстоўваліся і адпаведныя адзінкі іх вымярэння, таму ў наступнай падгрупе ў залежнасці ад таго, які від прадукцыі атрымліваўся, выдзяляюцца чатыры тыпы такіх адзінак: назвы адзінак вымярэння першаснай апрацоўкі сыравіны (*кўчкі, вйнасак, снап, пук, вязанка, куль, мэндлік, бабка* і інш.), назвы адзінак вымярэння апрацаванай сыравіны (*ручка, звязак, палойка, ручайка, дзесятак, кулітка, скрутак, памёсма* і інш.), назвы адзінак вымярэння асновы (*пасма, шватэрка, пара, чысліна, губіца* і інш.), назвы адзінак вымярэння палатна (*трубка, сувой, прасёсць, аршын, ласкут, skut, пастай, губка* і інш.).

У час падрыхтоўкі сыравіны да ткання, ды і нават у працэсе самога ткання, атрымліваліся як адходы вытворчасці, так і часам дэфектыўныя, бракаваныя вырабы. Зыходзячы з гэтага, у падгрупе «Адходы і брак», з аднаго боку, выдзяляюцца назвы адходаў трапання і часання валакна (*пачаскі, асмьчыны, кастрыца, пакулле, вал, шчосы, фус, пільсць, дўлькі, атрэп'е* і інш.), а з другога — назвы браку ў вытворчасці (*блюзна, недасёк, грыбок, зуб, мінуха, кабылы, нацэпніца, дарога, перамот, недаснўй, закрутки* і інш.).

Пры ткацтве ствараліся неканечныя прадукты вытворчасці (*клубок, аснова, талька, маток, пачынак, зрэб'е, кўжаль, прыпён, кудзеля* і інш.) і гатовыя ткацкія вырабы (*ручнік, палавік, скарач, тасьма, павяс, коўдра, спавівач, абрус, сурвэта, дзярўга, пясцілка, плахта, гўнька, хадак,*

насто́льнічак і інш.). Гэта таксама дае падставы для размежавання адпаведных назваў.

Сярод назваў ткацкага станка і яго частак вылучаюцца, па-першае, назоўнікі, якія абазначаюць станок (*крёсна, варста́т, вярста́ць, ста́вы* і інш.), па-другое, яго часткі (*ні́т, наво́й, бе́рда, наво́йчык, дылі́, панажы́, разлу́чнік, ля́ды, чапе́лкі, цурба́лачкі, зазу́бнік, бара́н, вяршнік, ражо́н, пругі́* і інш.). Сярод назваў прылад апрацоўкі сыравіны і тканіны выдзяляюцца словы для абазначэння дапаможных тэхнічных сродкаў: прылад снавання, матання, прадзіва (*сукáла, матаві́ла, віро́к, пра́сялка, пра́лка, калау́ро́т, сно́ўніца, ве́рацно́* і інш.) і словы для абазначэння прылад апрацоўкі сыравіны (*но́жны, шчо́ткі, грэ́бень, трэ́пла, трапа́лка, це́рніца, мя́лка* і інш.). Размежаванне гэтых назоўнікаў грунтуецца на адносінах названых імі прадметаў да працэсу ткацтва. У той час як словы першай падгрупы (назвы станка, яго частак і прыстасаванняў) абазначаюць асноўныя тэхнічныя сродкі ў працэсе ткацкай вытворчасці, то словы другой падгрупы (са значэннем прылад снавання; матання, апрацоўкі сыравіны) абазначаюць тэхнічныя сродкі, непасрэдна не звязаныя з галоўным тэхнічным сродкам — ткацкім станком. Гэта самастойныя ткацкія прыстасаванні для падрыхтоўкі сыравіны і паўфабрыкатаў з яе да асноўных ткацкіх работ на станку.

У тэматычнай падгрупе «Назвы месца і пабудоў» выдзяляюцца назвы, якія абазначаюць пабудовы для апрацоўкі жывёльнай і расліннай сыравіны (*валю́шня, ла́зня, пў́ня, вальцо́ўня, ба́ня, часа́льня, сў́шня, пала́ткі, гумно́* і інш.) і назвы месца пасеву і апрацоўкі лёну, каноплі (*льняні́шча, канапля́нішча, сце́лішча* і інш.). Выдзяленне гэтых назваў грунтуецца на тым, што месцы, дзе вырошчвалася сыравіна і дзе яна апрацоўвалася, істотна адрозніваліся як па функцыі, так і па характару працы, якая адбывалася на гэтых месцах.

Канкрэтныя ткацкія працэсы, дзеянні адбываліся ў пэўным часе. Паводле часавага прызнаку назоўнікі вылучаюцца ў дзве групы: 1) назвы працэсаў і дзеянняў, звязаных з апрацоўкаю сыравіны і тканнем (*сла́нне, сукá́нне, абдзі́рка, затыка́нне, датыка́нне* і інш.); 2) непасрэдныя назвы часу, у якім гэтыя дзеянні адбываліся (*вячо́ркі, даску́біны, дарва́лкі, дамало́ткі* і інш.). У той час як у значэннях слоў першай групы часавы прызнак выяўляўся на другім плане, імпліцытна, словы другой групы выражалі гэты прызнак экспліцытна, на першым плане.

Асаблівае месца ў дачыненні да адной і другой выдзеленых груп займае невялікая колькасць слоў са значэннем асоб тых людзей, хто непасрэдна займаўся прадзівам, апрацоўкаю сыравіны, тканнем, вырабам і рамонтам прылад і прыстасаванняў да «варстата» (*пра́ля, тка́ля, це́рніца, ткачо́ха, кудзе́льніца, мя́чка, бе́рднік, пра́ха*). Усё гэта пераважна жаночыя назвы. Яны як бы «стыкоўваюць» адну і другую групу паміж сабою.

Акрамя апрадмечаных працэсаў, аформленых назоўнікамі, у ткацкай лексіцы ўжывалася шмат дзеясловаў, якія абазначалі дзеянні ткацкага рамяства. Па аб'ёму дзеясловы складаюць другую пасля назоўнікаў групу лексікі ткацтва. Іх можна падзяліць на дзве наступныя часткі:

1) назвы, звязаныя з падрыхтоўчай работай (працэсамі падрыхтоўкі пражы і самога ткацкага станка да работы); 2) назвы дзеянняў і працэсаў ткання.

Каб прыступіць да ткання, патрабавалася падрыхтаваць пражу і ткацкі станок. У адпаведнасці з гэтымі працэсамі і вылучаюцца дзве групы дзеясловаў:

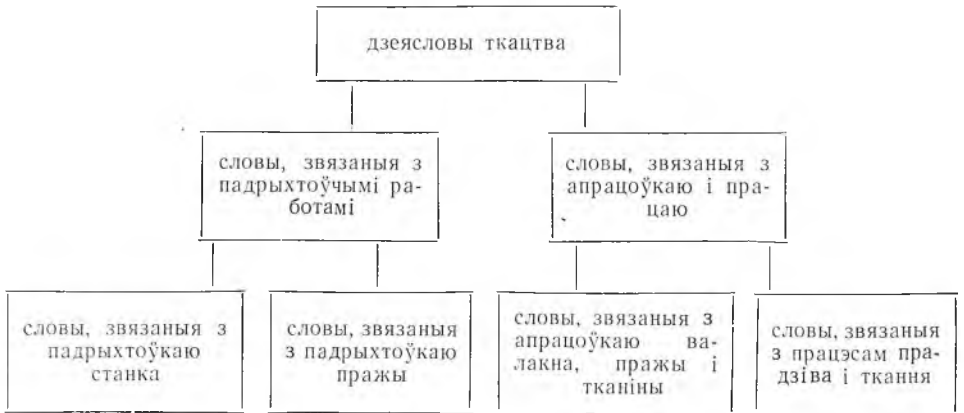
1) дзеясловы, звязаныя з падрыхтоўкаю пражы да ткання (сучыць, наві́ваць, матаць, трасціць, наснаваць, аснаваць і інш.); 2) дзеясловы, звязаныя з падрыхтоўкаю ткацкага станка да работы: *наві́ваць* (кросна), *строіць* (кросна), *кідаць* (у ніт), *ніціць* (ніт), *нала́дзіць* (кросна) і інш.

Дзеянні і працэсы ткання, па-першае, былі звязаныя з апрацоўкаю

валакна, пражы і тканіны (адсюль — дзеясловы *валіць, цёрці, ламіць, часіць, трапіць, стрыгчы, выбіваць, пярць, качаць, бяліць, фарбаваць, шліхтаваць, абкідаць* і інш.), па-другое — з самім працэсам ткання і прадзіва (параўн. дзеясловы *вытыкаць, ткаць, перабіраць, затыкаць, ператыкаць, датыкаць, адразаць* (палатно), *ажаніць* (навой), *чыніць* (лён), *сўсліць, зашчапіць, смычыць, прасці, расмыкаць* і інш.).

Схематычна паказаць тэматычную класіфікацыю ўсіх дзеясловаў ткацтва можна наступным чынам (гл. схему 2).

Схема 2

Адзначым, што падзел разгледжанай лексікі на вызначаныя групы і падгрупы не можа быць жорстка дэтэрмініраваным. Гэта датычыцца не толькі некаторых асабовых назваў, пра што ўжо гаварылася вышэй, але ў найбольшай меры — дзеясловаў, якія абазначаюць працэсы, уласцівыя розным відам ткацкай вытворчасці (напрыклад, *біць* воўну, *біць* аснову; *браць* лён, *браць* палатно і інш.).

Прапанаваная тут тэматычная класіфікацыя, як сведчыць вывучэнне запісаў іншых даследчыкаў беларускага народнага ткацтва, можа быць выкарыстана ў сваёй аснове для сістэмнага апісання ўсёй беларускай ткацкай тэрміналогіі. Яна не з'яўляецца вычарпальнаю, таму што, з аднаго боку, гэта лексіка дапускае таксама ўнутрымоўную сістэматызацыю, напрыклад, выдзяленне сінанімічных, антанімічных радоў, словаўтваральных груп і г. д. З другога боку, сярод намечаных груп выдзяляюцца яшчэ драбнейшыя і канкрэтныя аб'яднанні. Значыць, наступным момантам у сістэматызацыі лексікі ткацтва з'яўляюцца падыход да яе з унутрымоўнага пункту гледжання і далейшая семантычная дыферэнцыяцыя ўласцівых ёй адзінак.

Е. И. ЯНОВИЧ

НАРЕЧИЯ С ОСНОВОЙ *перв-*
В ЯЗЫКЕ РУССКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ XI—XVII ВЕКОВ
(К ВОПРОСУ ВОЗНИКНОВЕНИЯ НАРЕЧИЙ
НА БАЗЕ РОДОИЗМЕНЯЕМЫХ СЛОВ)

В литературе, посвященной происхождению морфологических типов производных наречий, было высказано положение о возникновении отадъективных наречий различной морфологической структуры на базе форм прилагательных в составе атрибутивно-именных словосочетаний с обстоятельственной функцией. Такой путь образования наречий был определен как лексико-семантическая конденсация обстоятельственных словосочетаний¹.

Круг производящих основ, соответствующий указанному способу